

До спеціалізованої
вченої ради ДФ 41.086.086
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23).

ВІДГУК

офіційного опонента

Діденко Лариси Василівни

**на дисертаційну роботу Шагаки Олександри Володимирівни
на тему «Відшкодування збитків, завданих в результаті
зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті»,
представленої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – «Право»**

Актуальність дисертаційного дослідження Олександри Володимирівни Шагаки на тему «Відшкодування збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті» зумовлена рядом взаємопов'язаних тенденцій розвитку договірної діяльності в Інтернеті, серед яких наступні:

- збільшення кількості договорів, що укладаються між суб'єктами як приватного, так і публічного права (наприклад, державні закупівлі) в мережі Інтернет або з використанням спеціалізованих мобільних додатків;
- розширення переліку сфер, пов'язаних з договірними відносинами, що поступово переносяться в інтернет-середовище (маркетинг та реклама, переддоговірна комунікація, розміщення інформації та відгуків про товар або послугу тощо);
- специфіка мережевої комунікації, що дає можливість додаткового зловживання правами недобросовісними учасниками цивільних

правовідносин; поява схем зловживання довірою споживача в Інтернеті, які широко використовуються, однак не є широковідомими, що призводить до значної шкоди, що спричиняється використанням даних схем.

Авторка також цілком слушно звертає увагу, що аналіз нещодавніх подій дає змогу говорити про значний вплив на договірні цивільні відносини ситуації із новим коронавірусним захворюванням COVID-19. Фактично призупинений ринок офлайн-послуг зумовив перехід постачальників таких послуг за можливістю в інтернет-середовище. Однак, карантин в Україні зумовив обмеження цивільних прав в сфері договірного права, а механізми захисту суб'єктивних прав в мережі Інтернет потребують доопрацювання та пристосування до умов карантинних заходів.

Отже, перед наукою цивільного права стоять завдання, спрямовані на вирішення проблем цивільно-правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку із укладенням цивільно-правових договорів в мережі Інтернет. У цьому сенсі комплексне дисертаційне дослідження О.В. Шагаки, присвячене відшкодуванню збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті, характеризується безперечною актуальністю та своєчасністю. Успішне виконання завдань даного дослідження має як теоретичне, так і практичне значення.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності і права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи

кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Об'єктом дослідження виступають цивільні відносини, які виникають у зв'язку із завданням шкоди в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті, що цілком відповідає проблематиці дисертаційних досліджень, які виконуються за спеціальністю 081-Право.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни

Ознайомлення з дисертацією О.В. Шагаки дозволяє говорити про те, сформульовані у дисертації наукові висновки і рекомендації мають належну міру достовірності та обґрунтованості, що вимагаються від досліджень рівня доктора філософії. Поставлені при написанні дисертаційного дослідження завдання, такі як визначення змісту поняття зловживання правами при укладенні договорів, договори в Інтернеті; формування науково обґрунтованої системи особливостей договорів в Інтернеті, що зумовлюють потенціальне зловживання правами при їх укладенні; формування сучасного бачення визначення підстав відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті та інших (стор. 5-6 дисертації) у цілому розкриті успішно.

Сукупність загальнонаукових та спеціальних наукових методів правознавства, зокрема діалектичного, лінгвістичного, аналітико-синтетичного, системно-аналітичного, історико-правового, логіко-юридичного які були використані авторкою при проведенні дослідження, дозволили дисертанту виявити та вирішити комплекс теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із розвитком науки цивільного права щодо

відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті, а також формулювання пропозицій вдосконалення чинного законодавства України щодо належного здійснення прав при укладенні договорів в Інтернеті.

Загальний аналіз змісту роботи свідчить про те, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер та відзначається високим науковим рівнем та актуальністю. Серед багатьох робіт з цивільного права, які здійснювалися в Україні в останні роки, дана робота виступає, по суті, першим монографічним спеціальним комплексним дослідженням цивільних правовідносин відшкодування збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті.

Предметом дослідження є відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті. У процесі розкриття обраного предмету у роботі послідовно було розкрито основні питання проблематики теми, здійснено комплексний аналіз наукових підходів до визначення зловживання правами в Інтернеті, законодавства в сфері реалізації договірних цивільних прав та їх захисту, а також юридичної практики з питань відновлення порушених прав та відшкодування завданих збитків.

У ході дослідження було виявлено сучасний стан та перспективи цивільно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої суб'єктами договірних відносин в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті.

Дисертантом було обрано вдалу архітекtonіку, яка дозволила йому розкрити всебічно обрану проблематику. Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження, й включає вступ, чотири розділи, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Такий підхід до визначення структури і змісту дослідження виглядає цілком логічним, адже дозволив автору розкрити ті актуальні питання, що були обрані для дослідження.

З метою формування коректного переліку завдань та методології дослідження проблематики теми авторкою було здійснено огляд літературних джерел за темою дисертації, систематизовано наукові публікації та дисертаційні роботи вітчизняних дослідників з проблем зловживання правом та його юридичних наслідків, питань захисту прав споживачів в Інтернеті, меж здійснення цивільних прав в Інтернеті та захисту власних прав від порушень в мережі, захисту персональних даних в Інтернеті, відшкодування завданих збитків в Інтернеті.

На користь ґрунтовного характеру проведеного дослідження слугує й обраний дисертантом комплексний підхід до вибору науково-методологічних та нормативно-правових джерел й емпіричної бази. Адже на якість отриманих результатів вплинуло глибоке опрацювання робіт вітчизняних та іноземних науковців-цивілістів, досягнень загальнотеоретичної юриспруденції, конституційного права, цивільного права, інших галузей системи права України. Істотну увагу у ході дослідження було приділено аналізу актів конституційного, цивільного законодавства України, матеріалів судової практики, практиці європейських судових органів тощо.

У роботі містяться наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, належною мірою аргументованими.

Ознайомлення з представленою роботою дає підстави стверджувати, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до робіт такого характеру.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором

Автором у ході дослідження було опубліковано основні результати, що знайшли відображення у дисертації. Отримані положення носять оригінальний,

самостійний характер, робіт у співавторстві за темою дослідження не заявлено. Посилання на авторські публікації у роботі присутні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота стала першим монографічним дослідженням цивільних правовідносин відшкодування збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті. У ході дослідження здійснено комплексний аналіз наукових підходів до визначення специфіки договірних правовідносин в Інтернеті, законодавства в сфері здійснення та захисту прав учасників договірних відносин в Інтернеті та юридичної практики з питань відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в інтернет.

У дисертації Шагаки О.В. узагальнено та проаналізовано значний масив наукових праць провідних українських та зарубіжних вчених, наведено характерні особливості власних напрацювань та зроблено на їх основі висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Зокрема, доцільно погодитися з дисертантом, що питання зловживання суб'єктивними правами в мережі Інтернет актуалізуються з огляду на розширення кола відносин, які поступово переносяться до цифрового середовища, або відносин, які одразу виникають щодо цифрових об'єктів та неможливі в інших відчутних, об'єктивованих до реального світу формах.

Заслуговує на підтримку положення дисертації, в яких аргументовано позицію, що договірні та переддоговірні відносини є яскравим прикладом, який ілюструє коло потенційних ситуацій зловживання власним суб'єктивним правом. Так, автором висловлюється думка, що використання суб'єктивного права не за його прямим призначенням, його реалізація не для досягнення цілей договору, без дотримання принципу свободи сторін у договірних зобов'язаннях призводить до порушення адекватного балансу інтересів в суспільстві. Явище ж зловживання правом не відповідає як

принципам природного права, так і принципам договірної права, серед яких принципи сумлінності, справедливості, рівності сторін, дотримання яких виключає можливість зловживання правом.

Можна підтримати автора, який на підставі комплексного аналізу чинного законодавства, доводить, що цивільним законодавством передбачено можливість укладення договорів у електронній формі. Так, у роботі визначено, що електронний договір має містити усі істотні умови, закріплені чинним законодавством для такого виду договорів. Договори, укладені в електронній формі, прирівнюються за юридичною силою до правочинів, укладених у письмовій формі.

Дисертант цілком справедливо зазначає, що при укладенні договорів в Інтернеті окремо слід говорити про зловживання свободою договору як базовим правом сторони договору, адже основним елементом договору є узгодження вільного волевиявлення його сторін. Авторкою в процесі наукового пошуку визначено потенційно шкідливим для сторони договірних правовідносин способом використання свободи договору проведення переговорів без мети укладення договору. Типовим випадком такого зловживання правом, на думку авторки, є імітація переддоговірної діяльності (розміщення рекламних оголошень, публічна обіцянка винагороди, проведення переговорів), яка має на меті збір персональних даних з метою формування баз персональних даних для рекламних акцій або маркетингових досліджень.

Науковою новизною також характеризується висновок, що дії осіб в мережі Інтернет можуть мати ознаки зловживання суб'єктивними правами, пов'язаними зі зловживанням свободою договору, за умов наявності в сторін певного рівня дієздатності; наявності факту вчинення конкретних дій чи бездіяльності, спрямованих на реалізацію свободи договору; перевищення меж, реалізації свободи договору; наявності умислу з метою досягнення певної мети.

В дисертації наводяться аргументи й на удосконалення наукових суджень, теорій, положень. Так, авторкою встановлено, що в умовах інтернет-середовища зловживання правом набуває специфічних форм, що пояснюється особливостями комунікації між сторонами договору. Серед найбільш поширених зловживань правом при укладенні договорів в Інтернеті, на думку авторки, залишається свідоме введення в оману сторони потенційного договору недостатнім визначенням статусу пропозиції в Інтернеті. В свою чергу, авторка визначає роль інституту відшкодування шкоди, завданої зловживанням прав при укладенні договорів в Інтернеті та його специфіку. Зокрема, він виконує важливу відновлювальну функцію, без якої суть права загалом зводиться до мінімуму. Крім того, він виконує й допоміжну функцію, яка полягає в забезпеченні функціонування інших цивільно-правових інститутів. Основні положення й особливості закріплені в цивільному законодавстві та потребують детального дослідження.

Дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать про оригінальний характер отриманих результатів.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження

Наукові положення, викладені в дисертаційному дослідженні Шагаки О.В., мають як науково-теоретичне, так і практичне значення.

Зокрема, можна погодитися з дисертантом, що слушним видається подальше узагальнення касаційними судами практики застосування частини 3 статті 13 ЦК України та розширення легальної дефініції поняття зловживання правом. Це дозволить значним чином поліпшити розуміння цього інституту і розвинути практику його застосування відповідно до його первинного призначення. Також авторка доводить необхідність імплементації положень законодавства ЄС в сфері захисту цивільних прав в мережі Інтернет та наполягає на уніфікації положень чинного цивільного законодавства в питанні заборони зловживання правами при укладенні

договорів в Інтернеті. Дійсно, в реаліях сьогодення актуалізуються питання захисту персональних даних осіб, що вступають у договірні відносини в Інтернеті, а також проблемні питання відшкодування шкоди, завданої зловживаннями прав при реалізації свободи договору в Інтернеті.

Викладені теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані у: для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті; правотворчій діяльності – для вдосконалення національного законодавства в частині регламентації відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті; правозастосовній діяльності – для вдосконалення та уніфікації судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті, підготовки науково-практичних коментарів до ЦК України, ГК України, Законів України «Про інформацію», «Про електронну комерцію» та інших; навчальному процесі – при викладанні нормативних дисциплін «Цивільне та сімейне право», «Цивільне процесуальне право», «Господарське право», «Інформаційне право», спеціального курсу «Зобов'язальне право», підготовці робочих програм, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

На користь практичного характеру отриманих результатів свідчать й аналіз матеріалів вітчизняної судової практики та практики ЄСПЛ.

Зауваження щодо змісту дисертаційної роботи

Не заперечуючи актуальність проведеного автором дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість результатів для вдосконалення національного законодавства, правозастосування та навчально-методичного значення виконаної роботи, разом із тим необхідно зазначити, що окремі

положення дисертаційної роботи Шагаки О.В. носять дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації.

1. В роботі цілком слушно робиться акцент та всесторонньо розглядаються форми та способи зловживань при укладенні договорів в Інтернеті. Авторка також робить спробу систематизації видів зловживань в мережі Інтернет, однак підчас захисту доцільно було б зосередити увагу на питанні співвідношення зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті та об'єктивно протиправної поведінки учасників договірних правовідносин в Інтернеті.

2. В розвиток попереднього зауваження пропонується також висловити авторську думку щодо можливості зловживання правами в договірній діяльності декількома учасниками договірних правовідносин та визначення потенційної можливості нанесення шкоди третім особам в процесі такого зловживання. Наведення прикладів та можливої мотивації таких зловживань дало б ґрунт для розширення сфери наукового пошуку авторки.

3. В результаті дослідження категорії зловживання правом та концептуальних положень чинного законодавства авторка приходить до висновку, що наявність негативних наслідків у вигляді заподіяння шкоди захищеним законом суспільним відносинам, порушення охоронюваних позитивним правом прав, свобод та інтересів окремих осіб, суспільства й держави – є однією із сутнісних та загальних ознак зловживання правом (с.139 дисертації). Однак виникає питання, чи буде використання права всупереч його призначенню, яке не спричинило шкоди, але потенційно могло спричинити шкоду зловживанням правом та які об'єктивні причини боротьби зі зловживанням правом в контексті реалізації принципів цивільного права.

4. Систематизуючи випадки зловживання правом в мережі Інтернет авторка визначає їх як форми зловживання, способи зловживання та види зловживань. Підчас захисту пропонується висловити власну думку щодо

співвідношення даних понять та аргументувати вибір саме цих наукових категорій для характеристики випадків зловживання правом, що розглядаються в дисертації.

5. Авторка на підставі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства в процесі дослідження випадків примушення до укладення договору в Інтернеті приходять до висновку, що на відміну від законодавства ЄС вітчизняне законодавство не передбачає детального регулювання питань зловживання правами, що призводять до укладення автоматичних угод. Вітчизняна судова практика, на думку авторки, також не демонструє ефективних засобів захисту від примушення до укладення договорів в Інтернеті. В процесі захисту слушно було б більш розгорнуто позначити власну позицію щодо юридичних механізмів, яких потребує вітчизняне законодавство для захисту прав осіб у означеній сфері.

6. Окремо також хотілося звернути увагу на моментах, які б збагатили роботу. Так, авторка приділяє увагу питанням виконання зобов'язань щодо відчуження майна, анонсованого у інтернет-конкурсах, відповідно до яких необхідно виконати ряд умов для отримання винагороди. Звернення до даних питань є слушним, однак при дослідженні даних питань раціонально було б звернутися також до аналізу положень ліцензійних умов окремих онлайн-платформ щодо ведення договірної діяльності на даних платформах.

Одночасно слід зазначити, що висловлені зауваження є певною мірою дискусійними й не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Шагаки О.В. як такі, що не стосуються концептуальних положень дисертації та не зменшують високий рівень даного дослідження.

Загальний висновок по дисертації

Дисертація Шагаки Олександрі Володимирівни на тему «Відшкодування збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті» є самостійним завершеним науковим

дослідженням, в якому отримані науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної для науки цивільного права задачі, а саме визначити специфіку відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства України щодо належного здійснення прав при укладенні договорів в Інтернеті.

Окремо в роботі запропоновано дієві теоретичні підходи та сформульовано пропозиції щодо шляхів удосконалення правозастосовчої практики в сфері захисту прав сторін договірних відносин в Інтернеті. Викладені в дисертації рекомендації щодо зміни підходів до визначення розміру компенсації є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином знайшли відображення у наукових статтях та тезах доповідей на наукових конференціях, що були підготовлені та опубліковані автором дисертації.

Автором опрацьовано значну кількість вітчизняної та зарубіжної фахової літератури з теми дисертації. Існуючі в юридичній літературі теоретичні положення, що стосуються досліджуваної теми, були дисертантом належним чином критично проаналізовані та на цій основі зроблені відповідні пропозиції з удосконалення національного законодавства та правозастосування.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених авторкою у дисертації наукових суджень, положень, висновків і рекомендацій. З огляду на викладене, дисертаційна робота Шагаки Олександри Володимирівни є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві необхідні ознаки новизни.

Підсумовуючи вищезазначене, є всі підстави вважати, що дисертація Шагаки О.В. на тему «Відшкодування збитків, завданих в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті» за змістом і

формою відповідає вимогам п.10 Порядку про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167, а її автор, Шагака Олександра Володимирівна, за результатами публічного захисту, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного
та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

Л.В. Діденко

Підпис завідувача

